

У 514.3.2

М 23

ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

МАНДЮК АНДРІЙ БОГДАНОВИЧ

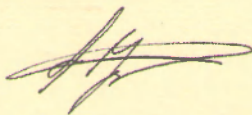
УДК 796.011.1+398.1

**ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УСНІЙ
НАРОДНІЙ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНЦІВ**

24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Івано-Франківськ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Львівському державному університеті фізичної культури. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Науковий керівник - кандидат педагогічних наук, доцент
ПЕТРИШИН ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ,
Львівський державний університет фізичної культури,
завідувач кафедри теорії і методики фізичного
виховання.

Офіційні опоненти: доктор наук з фізичного виховання і спорту
ДУТЧАК МИРОСЛАВ ВАСИЛЬОВИЧ,
Національний університет фізичного виховання і
спорту України, перший проректор, завідувач кафедри
здоров'я, фітнесу та рекреації;

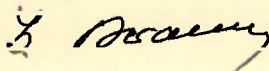
кандидат наук з фізичного виховання і спорту
ДЕДЕЛЮК НІНА АВТОНОМІВНА,
Волинський національний університет імені Лесі
Українки, доцент кафедри теорії і методики фізичного
виховання.

Захист відбудеться «24» грудня 2010 р. ~~010-00~~ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 20.051.10 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за адресою: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 79).

Автореферат розісланий «23» листопада 2010 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

З.М. Остап'як

Актуальність дослідження. Фізична культура є результатом багатогранної творчої діяльності суспільства. Вона успадковує цінності, створені суспільством на попередніх етапах, і розвиває їх залежно від політичних, економічних, матеріальних можливостей певної історичної епохи (Круцевич Т.Ю., 2003; Дутчак М.В., 2010).

Протягом тривалого часу в Україні через відсутність писемності серед переважної більшості населення не існувало можливості письмової фіксації основних закономірностей тих чи інших подій, явищ, властивостей тощо. Обмін інформацією здійснювався переважно в усній формі, тоді як результати тривалих спостережень за тими чи іншими явищами втілювались у різних видах народної творчості. Погляди українського етносу щодо цінностей фізичної культури широко відображені в усній народній творчості.

Існування тривалий час на теренах нашої держави специфічної системи народної фізичної культури, про що свідчать численні наукові дослідження (Приступа Є. Н., 1995; Тимчак Я. В., 1998; Цьось А. В., 2005), дозволяє вивчати невід'ємний компонент даної системи – її світоглядні основи. Останні, як відомо, сформовані сукупністю ідеалів, а також похідною від них системою ціннісних орієнтацій відповідного суспільства (Шиян Б.М., 2001).

У часи незалежної Української держави з'явилась низка досліджень у яких в якості джерельної бази використовувався український фольклор. У психології та педагогіці вивчалась можливість використання фольклору в педагогічному процесі (Хазей С. А., 1998; Волкова С. В., 2004; Семенова М.О., 2005). Окремі жанри усної народної творчості використовувались як джерельна база для досліджень історії та особливостей розвитку фізичної культури в Україні (Старков В.А., 1993; Вольчинський А.Я., 1998; Левків В.І., 1998, Тимчак Я. В., 1998; Кліш І.С., 2000; Окопний А.М., 2001; Слімаковський О.В., 2001; Деделюк Н. А., 2004). Досліджуючи різноманітні аспекти розвитку фізичного культури в певні історичні періоди, науковці частіше почали звертати увагу на можливість отримання достовірної інформації з джерел усної народної творчості, яка завжди акумулює в собі систему пріоритетних цінностей та суспільних ідеалів.

Відаючи належне існуючим науковим працям, слід, проте, зазначити, що окремого дослідження цінностей фізичної культури, з використанням джерельної бази української усної народної творчості, на сьогодні немає. Недостатньо вивченими залишаються також напрямки впровадження згаданих цінностей в навчально-виховний процес.

Актуальність зазначених вище питань обумовила вибір теми дисертаційного дослідження та визначила його мету і завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до теми 1.1.3 «Історико-методологічні напрями розвитку фізичної культури та спорту в Україні» Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2006-2010 рр. Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту (номер державної реєстрації 0106U012605).

Метою дослідження було встановити духовні цінності фізичної культури, виражені в окремих жанрах усної народної творчості українців, та обґрунтувати шляхи впровадження цих цінностей у процес фізичного виховання школярів.

Відповідно до поставленої мети дисертаційне дослідження було спрямовано на вирішення таких **завдань**:

1. Визначити зміст та історичні особливості духовних цінностей фізичної культури.

2. Виявити особливості використання усної народної творчості як джерельної бази вивчення духовних цінностей фізичної культури.

3. Встановити духовні цінності фізичної культури, виражені в окремих жанрах усної народної творчості українців.

4. Обґрунтувати шляхи впровадження засобів української усної народної творчості в процес фізичного виховання школярів.

Об'єкт дослідження – система фізичної культури.

Предмет дослідження – цінності фізичної культури, виражені в усній народній творчості українців.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури; історичний метод; метод контент-аналізу; соціологічне опитування.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше встановлено основні духовні цінності фізичної культури, які відображені в українській усній народній творчості, та виявлено характерні особливості форм реалізації цих цінностей;

- вперше визначено рівень оволодіння учнями старшого шкільного віку духовними цінностями фізичної культури, що відображені в українській усній народній творчості, а також розкрито можливості використання інформації про цінності фізичної культури з фольклорних джерел у процесі фізичного виховання;

- доповнено систематизацію українських народних прислів'їв, приказок та порівняння, зміст яких відображає ставлення українського народу до цінностей фізичної культури;

- доповнено та розширено інформацію про особливості використання засобів усної народної творчості в навчально-виховному процесі;

- підтверджено дані досліджень стосовно можливості використання української усної народної творчості як джерельної бази вивчення

історичних аспектів виникнення й генезису цінностей фізичної культури на території України.

Практична значущість одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути застосовані у різних практичних сферах, пов'язаних із вивченням та пропагандою цінностей фізичної культури. Основні теоретичні положення роботи сформульовані у вигляді конкретних пропозицій щодо можливості подальшого використання систематизованого матеріалу про зв'язок фізичної культури та української усної народної творчості в навчально-виховному процесі школярів.

Дані, отримані в результаті дослідження, можна використовувати для поширення та популяризації знань про зміцнення здоров'я людини і формування її морально-вольових якостей засобами традиційної української культури.

Систематизований матеріал доцільно використовувати під час підготовки лекційних курсів з історії фізичної культури у профільних вищих навчальних закладах, а також для підготовки відповідних підручників і навчальних посібників.

Основні результати дослідження впроваджено в практику навчально-виховного процесу гімназії «Сихівська» (акт впровадження від 12.05.2008 р.) та у лекційний курс дисципліни «Історія фізичної культури» кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету фізичної культури (акт впровадження від 7.10.2009 р.).

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні напрямку, об'єкту, предмету, мети, конкретних завдань дослідження. Автором узагальнено та систематизовано теоретичний матеріал, проведено аналіз отриманих даних, сформульовано висновки та оформлено дисертаційну роботу. У спільних публікаціях авторові належить аналіз й інтерпретація теоретичних та емпіричних даних.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження неодноразово обговорювалися на засіданнях кафедр теорії і методики фізичного виховання Львівського державного університету фізичної культури, а також фольклористики та українознавства Львівського національного університету ім. І. Франка. Основні результати дослідження були оприлюднені на конференціях різних рівнів, у тому числі на Міжнародній науково-практичній конференції “Молода спортивна наука України” (м. Львів 2006-2009 рр.); науково-практичній конференції “Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та фізичної реабілітації” (м. Дніпропетровськ, 2006-2008 рр.).

Публікації. За результатами досліджень опубліковано 11 наукових праць, у тому числі 10 у наукових фахових виданнях ВАК України.

Структура роботи. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Дисертацію викладено на 219 сторінках машинописного тексту, з них 186

сторінок – основний текст. Робота ілюстрована 8 таблицями та 17 рисунками. У роботі використано 229 джерел, з яких 20 іноземні.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт та предмет дисертаційного дослідження, подано ступінь наукової розробки теми у відповідних наукових працях, охарактеризовано методологічні засади та методологічний інструментарій, розкрито наукову новизну роботи, теоретичне і практичне значення здобутих результатів.

Перший розділ "**Джерела та етапи формування цінностей фізичної культури**" складається з чотирьох підрозділів і висновків до розділу. У ньому визначено зміст та особливості сучасних цінностей фізичної культури, виявлено специфіку останніх у різні історичні періоди.

Явище фізичної культури є досить багатограним. Саме тому в теорії фізичного виховання його розглядають з різних точок зору та в різних аспектах. Для відносно повної характеристики фізичної культури необхідно враховувати як мінімум три аспекти: діяльнісний (культура як процес або спосіб раціонально організованої діяльності, що зумовлює певні зміни та перетворення); ціннісний (культура як сукупність специфічних цінностей); персоніфіковано-результативний (культура як результат діяльності, що втілений у самій людині) (Шиян Б. М., 2001, Круцевич Т. Ю., 2003, Матвеев Л. П., 2008).

На основі проведеного огляду наукових джерел визначено такі духовні цінності фізичної культури, як-от: генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я; гармонійний фізичний розвиток; наукові знання, що описують суть фізичної культури; програмно-нормативні основи фізичної культури; ефективне здійснення трудової діяльності; ефективне здійснення військової діяльності; ефективне здійснення змагально-розважальної діяльності; естетичні ідеали та етичні норми (Матвеев Л. П., 2008; Дутчак М.В., 2009).

Коло цінностей фізичної культури доповнювалося й розширювалося з розвитком суспільства. Для стародавнього світу (від появи людини до V ст. н.е.) такими цінностями були: ефективне здійснення трудової, військової та змагально-розважальної діяльності. В епоху Середньовіччя (V-XVIII ст.) цінувалися військова підготовка, розваги та забави, змагання. Фізична культура Нового часу (XVIII-XIX ст.) була представлена такими цінностями, як гармонійний фізичний розвиток; ефективне здійснення військової і змагально-розважальної діяльності. У наш час цінності фізичної культури суттєво доповнились та розширились.

Слід зауважити, що серед джерел вивчення історії фізичної культури науковці виділяють таку групу, як етнографічні джерела, тобто джерела

усної народної творчості. Зокрема, згадана група джерел, поруч із даними археології, є найбільш інформативною у вивченні фізичної культури стародавнього часу та Середньовіччя (Григорович В.В., 2008).

У сфері фізичної культури низка наукових досліджень, аналізуючи особливості розвитку фізичної культури на території України в різні періоди, спирається на дані, отримані від аналізу певних джерел усної народної творчості.

Насамперед слід згадати про роботи, присвячені дослідженню історичних і педагогічних аспектів фізичного виховання на теренах України. Саме в цих працях часто трапляються посилання на твори усної народної творчості, як джерела певної історичної інформації про традиції українського народу. Питання традицій фізичного виховання висвітлено у працях Старкова В. А., 1993; Цюся А. В., 1994; Приступи Є. Н., 1995, 1997; Вацеби О. М., 1997. Протягом останнього часу було захищено низку дисертацій з цієї тематики (Вольчинський А.Я., 1998; Гречанюк О. О., 2000; Кліш І. С., 2000; Левків В.І., 1998; Тимчак Я.В., 1998; Окопний А.М., 2001; Слімаковський О.В, 2001; Деделюк Н. А, 2004).

У контексті таких досліджень найчастіше згадується українська обрядовість, прозова усна народна творчість, прислів'я та приказки. Саме ці жанри української народної творчості, на думку більшості авторів, несуть у своєму змістовному компоненті згадки про особливості розвитку фізичної культури на теренах України.

Незважаючи на те, що певна кількість наукових робіт у сфері фізичної культури спирається на усну народну творчість як джерельну базу, окремого дослідження, яке б системно підходило до вивчення зв'язку народної творчості та цінностей фізичної культури, на сьогодні не знаходимо. Більшість згадок про такий зв'язок, зазвичай, мають епізодичний характер. У згаданих дослідженнях увага зосереджується на формах фізичної культури, які використовували на українських землях в різні історичні періоди, тоді як ціннісний аспект української фізичної культури залишається малодослідженим. Зважаючи на цю обставину, вважаємо, що питання зв'язку усної народної творчості українців і цінностей фізичної культури потребує додаткового вивчення, зокрема, за допомогою проведення аналізу таких жанрів українського фольклору, як обрядовість, прозова усна народна творчість, прислів'я та приказки.

Сучасна українська наука представлена досить значною кількістю досліджень, присвячених питанню доцільності використання усної народної творчості в умовах навчально-виховного процесу. Прикладами таких праць є: «Малі жанри фольклору у виховній роботі з дошкільниками» (Кисельова О.І, 2006); «Формування духовних цінностей у дітей дошкільного віку» (Мельничук М.І., 2000); «Развивающая педагогика оздоровления (дошкольный возраст)» (Кудрявцев В. Т, 2000); «Формування

морально-ціннісних орієнтацій учнів 8-9 класів засобами українського та англійського фольклору” (Волкова С.В, 2004).

Варто відзначити, що в проаналізованих нами наукових працях використання української усної народної творчості в педагогічному процесі спрямоване насамперед на формування певних ціннісних орієнтацій у відповідному контингенті учнів. Науковці наголошують на доступності інформації з тих чи інших жанрів народної творчості для дітей та молоді, що забезпечує ефективне сприйняття спеціально підібраного освітнього матеріалу.

Щодо фізичної культури, відзначаємо недостатнє вивчення питання обґрунтування шляхів впровадження засобів української усної народної творчості в процес фізичного виховання.

У другому розділі **“Методи та організація досліджень”** обґрунтовано методи дослідження та етапи його проведення.

Для виконання поставлених завдань були обрані такі методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, історичний метод, контент-аналіз, соціологічне опитування.

Дослідження здійснювалось протягом п’яти етапів.

Перший етап дослідження (жовтень 2005 р. – квітень 2006 р.) був присвячений визначенню мети, завдань, об’єкта й предмета дослідження, виробленню його методології, аналізу літературних джерел.

На **другому етапі** (травень – грудень 2006 р.) проаналізовано підібрану джерельну базу на предмет виявлення в останній характерних особливостей обрядовості українців, що охоплював ті звичаї та обряди, які ілюстрували специфіку ставлення людини до цінностей фізичної культури, насамперед здоров’я та здорового способу життя. Основними літературними джерелами, які аналізувалися на цьому етапі, були праці, які найширше систематизували календарну українську обрядовість і давали змогу дослідити не лише широковідомі обряди та звичаї, а й забобони, повір’я та ритуали, що супроводжували щоденне життя українського народу і були вагомю складовою його світогляду.

На цьому ж етапі дослідження аналізувались українські народні прислів’я та приказки, які безпосередньо або ж опосередковано стосувалися тих чи інших цінностей фізичної культури. Об’єктом аналізу цього разу були фундаментальні збірки українських паремій відомих збирачів творчої спадщини українського народу М. Номиса та О. Марковича, також аналізувалися сучасні збірки авторів-укладачів М. Пазяк, Т. Панасенко, Л. Вознюк та ін.

На **третьому етапі** дослідження (лютий – серпень 2007 р.) проведено контент-аналіз творів українського прозової усної народної творчості. Загалом, контент-аналізу підлягало 65 творів, які за своїм змістом належать до групи культурно-біографічних міфів.

Наступний, **четвертий етап** (вересень 2007 р. – березень 2008 р.) дослідження передбачав проведення соціологічного опитування учнів 10 – 11 класів та вчителів фізичної культури загальноосвітніх шкіл м. Львова. Метою опитування було з'ясувати ставлення учнів старшого шкільного віку до тези про те, що в українському фольклорі збереглися згадки про явище фізичної культури, та одержати фахову оцінку доцільності та можливості впровадження інформації з усної народної творчості в навчально-виховний процес.

При виборі в ролі респондентів учнів старшого шкільного віку важливою обставиною, на нашу думку, було те, що учні 10 – 11 класів майже повністю пройшли чинні шкільні навчальні програми з української літератури, історії України, народознавства (краєзнавства), і, звичайно ж, існуючу шкільну навчальну програму з фізичної культури. Засвоєний учнями теоретичний матеріал із вищезгаданих дисциплін давав змогу отримати найбільш адекватні дані стосовно досліджуваних питань.

На підставі результатів соціологічного опитування обґрунтовано шляхи впровадження засобів української усної народної творчості в процес фізичного виховання школярів.

Заключний, **п'ятий етап** дослідження (квітень – вересень 2008 р.) було спрямовано на систематизацію та узагальнення отриманих даних і, виходячи з останніх, формулювання висновків за результатами проведеної роботи, також проведено оформлення дисертаційного дослідження.

У третьому розділі **«Духовні цінності фізичної культури в окремих жанрах української усної народної творчості»** наведено дані аналізу таких фольклорних жанрів, як обрядовість, прозова усна народна творчість, а також прислів'я, приказки та порівняння – на предмет зв'язку останніх із фізичною культурою.

Першим жанром, що аналізувався в процесі дослідження, була *народна обрядовість*. Останню дослідники поділяють на сімейну та календарну (Воропай О., 2004).

Перші обряди, спрямовані на забезпечення оптимального фізичного розвитку та відповідного рівня здоров'я, з'являлися в житті людини практично одразу після її народження (обряд першого купання, використання замовлянь та рослин-символів).

Тісне переплетення народних знань, вірувань, традиційної побутової звичаєвості було спрямовано на те, щоб маля від народження зростало фізично дужим, кмітливим, розумним, естетично розвинутим (Левків В.І., 1998). Особливу увагу приділяли формуванню правильної постави та гармонійному тілесному (фізичному) розвитку (Кліш І.С., 2008).

До настання повноліття над дитиною здійснювалась низка обрядів ініціаційного змісту, які повинні були забезпечити її оптимальну соціалізацію в суспільстві (йдеться про обряд постригу, обряд першого

посадження на коня та ін.). Проходження згаданих ритуалів супроводжувались певними фізичними випробуваннями, що вимагали прояву тих чи інших фізичних якостей (Тимчак Я.В., 1998).

Фізичне виховання в сім'ї здійснювалось цілим комплексом засобів, у змісті яких досить часто була ірраціональна складова. У перші дні після народження дитини, а згодом у період її росту та розвитку чільне місце в сімейній обрядовості займали такі духовні цінності фізичної культури, як генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я, гармонійний фізичний розвиток, естетична складова особистості. Період переходу людини від юності до зрілості у чоловіків передбачав реалізацію цінності ефективного ведення військової діяльності, тоді як для жінок чільне місце посідало прагнення досягнути, а згодом зберегти якомога триваліший час тілесну красу.

Щодо календарної обрядовості відзначимо той факт, що українські свята й обряди стали своєрідною «календарною структурою» фізичного та духовного життя людини. Під час святкувань відповідної події молодь часто змагалася, проявляючи спритність, м'язову силу, винахідливість, точність. На тлі першочергової мети – сприяти хорошому врожаю – календарна обрядовість не оминула й цінності фізичної культури. Звичаєвість найбільших свят нашого народу практично завжди відводила своє місце тим обрядам, які мали б сприяти фізичному розвитку, загартуванню організму та зміцненню здоров'я.

Загалом, в результаті аналізу української календарної обрядовості ми виявили 54 приклади її зв'язку з цінностями фізичної культури. Найчастіше в українській календарній обрядовості трапляється така цінність фізичної культури, як генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я. Варто проте зазначити, що, на нашу думку, реалізація цієї цінності зазвичай відбувалась у поєднанні з прагненням до гармонійного фізичного розвитку. Відносно часто, у відповідних зразках обрядовості простежується прагнення до ефективного здійснення змагально-розважальної діяльності. У низці обрядів спостерігаємо відображення естетичної цінності фізичної культури.

Звертаємо увагу на те, що, по суті, вся календарна обрядовість українців спрямовувалась на реалізацію цінності ефективного здійснення трудової діяльності, адже народний календар враховував насамперед періоди інтенсивної праці та відпочинку людини. Саме підвищення рівня здоров'я, емоційний відпочинок під час відповідних змагань і розваг дозволяли покращити працездатність людини та забезпечити належну продуктивність трудової діяльності.

Народна фізична культура за своєю спрямованістю та особливостями зумовлюється тим ідеалом духовної і тілесної досконалості людини, який є характерним для тієї чи іншої етнічної спільноти людей на конкретному етапі її історичного розвитку (Приступа Є, 1996). Чи не

найкраще ідеал такої фізично та духовно розвинутої людини знайшов своє відображення в українській прозовій усній народній творчості.

Герої українських міфологічних творів зображувались носіями позитивних моральних і фізичних якостей, виступали взірцем та прикладом для наслідування. До згаданих персонажів належать Котигорошко, Святогор, Кирило Кожум'яка, Іван Побиван, Дунай богатир, Микула Селянович, Вернигора, Вернидуб та ін.

З метою виявлення цінностей фізичної культури, що описуються в українській прозовій усній народній творчості, проведено контент-аналіз текстів 65 творів, які за своїм змістом належать до групи культуро-біографічних міфів (Войтович В. М., 2006).

Результати проведеного контент-аналізу показали, що в українських прозових фольклорних творах існують описи проявів практично всіх фізичних якостей (табл. 1). Найчастіше в цих творах згадуються описи м'язової сили та різних форм її проявів (48,6% випадків). Через описи проявів фізичних якостей простежується відображення таких цінностей фізичної культури, як гармонійний фізичний розвиток та відповідні естетичні ідеали.

У досліджуваних творах у різному контексті зустрічаються описи таких явищ, як двобої та змагання. Зазначимо, що описи двобоїв демонструють, з одного боку, втілення цінності щодо військової діяльності, з іншого – цінності, яка знаходиться в площині змагальної діяльності. За результатами контент-аналізу описи двобоїв у досліджуваних творах становлять 18,4% від загальної кількості згадок про фізичну культуру. Характерно, що описи змагально-розважальної діяльності в творах прозової усної народної творчості майже не трапляються.

Таблиця 1

Кількість згадок характеристик пов'язаних з фізичною культурою в українських прозових фольклорних творах (n=237)

№з/п	Характеристика	Кількість згадок (%)
1.	Сила	48,6
2.	Двобої	18,4
3.	Спритність	13,1
4.	Змагання	4,9
5.	Витривалість	4,5
6.	Швидкість	4,1
7.	Здоров'я	3,3

Основними цінностями фізичної культури, які відображені в прозовій усній народній творчості, є ефективне здійснення військової, змагальної та трудової діяльності. Найвиразніше в проаналізованих культурно-біографічних міфах постає саме орієнтація на реалізацію оборонного компоненту військової діяльності.

Не можна не згадати і про орієнтацію прозових жанрів народної творчості на гармонійний фізичний розвиток особистості, а також відповідність героїв тих чи інших творів естетичним ідеалам та етичним нормам.

Зазначимо, що вивчення духовних цінностей фізичної культури в українській прозовій усній народній творчості неможливе без аналізу всіх компонентів, пов'язаних із фізичною культурою. Йдеться про те, що ціннісний аспект фізичної культури у відповідних творах розглядається через призму описів проявів фізичних якостей, різновидів змагань, важливості людського здоров'я.

Останнім жанром, проаналізованим у процесі дослідження, були *українські народні прислів'я, приказки та порівняння*.

Прислів'я, приказки та порівняння об'єднують під загальною назвою *паремії*. Понад третину національного фонду прислів'їв, приказок і порівнянь становлять вислови про людину, її життя, риси характеру, родинні стосунки, в яких характеризуються фізичні та моральні якості особи, часом дається філософське осмислення її буття та поведінки (Лановик М.Б., 2001).

Фізичні можливості людини в прислів'ях, приказках та порівняннях часто відображаються за допомогою певних ключових слів – “*дужий*”, “*сильний*”, “*міцний*”, “*здоровий*” (*Проти сили і віл не потягне; Хто дужий – той ліпший; З дужим не бийся, а з могучим не сварися*).

Провівши аналіз доступних нам збірок українських народних прислів'їв, приказок та порівнянь щодо наявності в них висловів, які відображають ставлення до фізичних можливостей людини, ми виявили, що в переважній їх більшості згадується насамперед м'язова сила. У пареміях ця фізична якість виступає як узагальнююче поняття, що характеризує фізичний розвиток людини загалом (*Коли немає сили то й світ немилый; Де розум не дістане, там сила добуває*). Варто зазначити, що характерною особливістю цього жанру є наявність у ньому певної частини висловів, що зображують фізичні можливості людини в негативному світлі (*Сила в руках, а в голові дим; Силою води не докопаєшся; Сила воляча, а ум курячий*).

Велика кількість народних прислів'їв і приказок присвячена здоров'ю. На відміну від фізичних якостей, здоров'я описується виключно як позитивна чеснота та абсолютна цінність для людини (*Здоровий злидар щасливіший від хворого багача; Не просімо у Бога хліба, а просімо здоров'я; Здоров'я приходить днями а виходить годинами*).

Поруч із пареміями, які прямо стосуються фізичної культури, певна кількість висловів має, так би мовити, загальнопедагогічне значення і може

розглядатися в контексті будь-якого педагогічного процесу (*Гни дерево поки молоде, учи дітей поки малі; З молодого можна зробити і сякого і такого; За один раз не зітнеш дерева враз*).

Загалом, за результатами дослідження систематизовано 212 паремій про цінності фізичної культури. З них, 50% становлять вислови про фізичні якості людини, 39% вислови про здоров'я та 11% інші вислови пов'язані з фізичною культурою.

Прислів'я, приказки та порівняння можна класифікувати щодо присутності в них характерних цінностей фізичної культури як прямі та опосередковані. Паремії, які прямо стосуються фізичної культури, за змістом поділяються на вислови про фізичні якості (позитивне та негативне ставлення) і вислови про здоров'я. Прислів'я, приказки та порівняння, що опосередковано вказують на цінності фізичної культури, охоплюють вислови, що у своєму змісті мають певне виховне та оздоровче значення.

Найповніше в цьому жанрі усної народної творчості втілено таку цінність фізичної культури, як генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я. Велика кількість висловів про фізичні якості людини вказує на глибоке усвідомлення суспільством важливості гармонійного фізичного розвитку як необхідної складової повноцінного і якісного життя. Естетичні ідеали як цінність фізичної культури відображені у народній мудрості стосовно тілесної краси людини.

У четвертому розділі дослідження «**Шляхи впровадження засобів української усної народної творчості в процес фізичного виховання школярів**» ми намагались виявити найефективніші напрями використання засобів усної народної творчості в процесі фізичного виховання дітей шкільного віку. З цією метою ми з'ясували думку школярів старшого шкільного віку стосовно їхніх знань про зв'язок фізичної культури та української усної народної творчості, а також вивчали ставлення вчителів фізичної культури до можливості використання засобів усної народної творчості в процесі фізичного виховання.

За даними опитування 71% старшокласників, визнаючи фольклор важливою складовою загальноукраїнської культури, погодилися з доцільністю використання усної народної творчості як засобу пропаганди цінностей фізичної культури.

Досліджуючи *рівень знань учнів старшого шкільного віку про зв'язок фізичної культури з українською усною народною творчістю*, ми виявили, що найбільшу кількість прикладів, які виражають зв'язок усної народної творчості з цінностями фізичної культури, респонденти навели з прозової усної народної творчості – 62,7%.

Серед описів явищ, пов'язаних із фізичною культурою, на думку респондентів, найчастіше в українській усній народній творчості трапляються різноманітні описи проявів фізичних якостей, на що вказало 50% опитаних. У свою чергу, щодо фізичних якостей, то найчастіше, на

думку старшокласників, у різних жанрах усної народної творчості трапляються згадки про м'язову силу (63,6% респондентів).

Рівень знань опитуваних про зв'язок фізичної культури з українською усною народною творчістю був невисоким.

Важливою обставиною, без урахування якої неможливо повноцінно проаналізувати передумови використання засобів фольклору в сучасному процесі фізичного виховання, є думка вчителів фізичної культури стосовно досліджуваної проблематики. У межах нашого дослідження ми провели опитування вчителів фізичної культури загальноосвітніх шкіл м. Львова. В опитуванні взяло участь 32 учителі. Основна мета цього опитування – з'ясувати думку вчителів фізичної культури щодо доцільності застосування систематизованого фольклорного матеріалу на відповідних уроках.

Встановлено, що учителі фізичної культури загалом позитивно сприймають можливість використання інформації про фізичну культуру, що відображена в українській усній народній творчості, під час проведення відповідних занять. Основний позитив при цьому вбачається у сприянні вирішенню виховних завдань фізичного виховання.

Серед опитаних 96% вказали на те, що на уроках фізичної культури доцільно використовувати ті чи інші дані з усної народної творчості, при цьому 72% опитаних фахівців вважають доцільним використовувати методики, що базуються на використанні специфічного фольклорного матеріалу, при проведенні уроків з учнями 1-4 класів. Більшість респондентів вважає доцільним використання українського фольклору як засобу пропаганди й утвердження цінностей фізичної культури. Такої думки дотримується загалом 80% опитаних учителів.

Основною проблемою використання засобів усної народної творчості в сучасній загальноосвітній школі фахівці фізичного виховання вважають відсутність відповідної методичної літератури.

У четвертому розділі дослідження також обґрунтовано застосування української усної народної творчості в процесі фізичного виховання школярів, яке, на нашу думку, доцільно здійснювати такими шляхами: розробка спеціалізованих методик використання засобів усної народної творчості в різних організаційних форм фізичного виховання; узагальнення систематизованих прикладів зв'язку фізичної культури та української усної народної творчості у формі збірників і посібників; застосування прикладів про цінності фізичної культури з творів усної народної творчості українців в урочних формах занять; використання систематизованого матеріалу про цінності фізичної культури з окремих жанрів української усної народної творчості під час підготовки та проведення позакласних і позашкільних форм фізичного виховання.

У п'ятому розділі «Аналіз та узагальнення результатів дослідження» підведені підсумки дисертаційної роботи, які доводять важливість вивчення історичних аспектів формування та розвитку цінностей

фізичної культури відображених в українському фольклорі й використання останніх у фізичному вихованні з метою утвердження здорового способу життя та національних традицій тіловиховання.

Отримано три групи наукових результатів.

Підтверджено результати досліджень (Старков В.А., 1993; Платонов В.Н., 1994; Приступа Є.Н., 1995, 1997; Цьось А.В., 1999; Вольчинський А.Я., 1998; Левків В.І., 1998; Слімаковський О.В., 2001) стосовно можливості використання зразків традиційної української народної культури як джерельної бази з метою вивчення історико-педагогічних аспектів зародження і розвитку фізичного виховання на території України. Дані, отримані в результаті дослідження, підтверджують зв'язок народного фізичного виховання з сімейною обрядовістю (Кліш І.С., 2000, Деделюк Н.А., 2004, Щербак І.М., 2004) та з системою календарних обрядів, які мали оздоровче та розвиваюче значення (Приступа Є.Н., 1995; Слімаковський О.В., 2001; Вострокнутов Л.Д., 2003).

Підтверджено результати досліджень міфологічних сюжетів щодо відображення в останніх цінностей фізичної культури (Платонов В.Н., 1994; Цьось А.В., 2005).

Доповнено та розширено дані про можливість використання засобів української усної народної творчості в педагогічному процесі (Кудрявцев В.Т., 2002; Ледняк Ю.В., 2002; Волкова С.В., 2004; Семенова М.О., 2005).

Доповнено дані про систематизацію українських народних прислів'їв та приказок, пов'язаних з фізичною культурою (Приступа Є.Н., 1995; Литвин-Кіндратюк С.Д., 1997).

Розширено дані (Цьось А.В., 2005; Серебряннікова Н.І., 2007) щодо особливостей використання засобів фізичного виховання в українській народній обрядовості.

Уперше здійснено ґрунтовне вивчення прозової усної народної творчості в контексті цінностей фізичної культури не лише за допомогою історичного методу, а й з використанням методу контент-аналізу, що дозволило отримати якісну та кількісну оцінку цінностей фізичної культури в згаданому жанрі народної творчості. Отримані результати доводять правдивість твердження про те, що українська прозова усна народна творчість ввібрала в себе багатовіковий досвід використання цінностей фізичної культури українським народом.

Уперше, з урахуванням ціннісного аспекту, класифіковано українські народні прислів'я, приказки та порівняння про фізичну культуру.

Уперше визначено рівень оволодіння учнями старшого шкільного віку духовними цінностями фізичної культури, що відображені в українській усній народній творчості, а також розкрито можливості використання інформації про цінності фізичної культури з фольклорних джерел у процесі фізичного виховання.

Уперше узагальнено значний масив наукової інформації про особливості використання усної народної творчості з метою формування ціннісних орієнтацій дітей різних вікових періодів, що дає теоретичне підґрунтя для широкого впровадження народних традицій тіло виховання і формування стійкої потреби у здоровому способі життя у школярів різного віку та статі.

ВИСНОВКИ

1. На основі проведеного аналізу наукових джерел визначено сучасні духовні цінності фізичної культури, до яких належать: генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я; гармонійний фізичний розвиток; наукові знання, що описують суть фізичної культури; програмно-нормативні основи фізичної культури; ефективне здійснення трудової, військової та змагально-розважальної діяльності; естетичні ідеали та етичні норми.

Історичні періоди, які переживало людство характеризувалися значними відмінностями в організації суспільних відносин. Зміни соціального, економічного та релігійного устрою неодмінно впливали на зміни як загальносуспільних цінностей, так і на зміну цінностей фізичної культури. Сучасні духовні цінності фізичної культури сформувались у новітній період її розвитку.

2. У сфері фізичної культури наукові дослідження, в яких усну народну творчість використано як джерельну базу, найчастіше аналізують українську народну обрядовість, прозовий фольклор, прислів'я та приказки. У згаданих дослідженнях увага зосереджується на формах фізичної культури, які використовувались на теренах України в різні історичні періоди, тоді як ціннісний аспект української фізичної культури мало досліджений.

3. Українська народна обрядовість насичена багатьма звичаями та традиціями, що показують загальне позитивне ставлення українського народу до цінностей фізичної культури. У період росту та розвитку людини чільне місце в сімейній обрядовості українців займали такі духовні цінності фізичної культури, як генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я, гармонійний фізичний розвиток та тілесна краса. Період переходу людини від юності до зрілості у чоловіків передбачав реалізацію цінності пов'язаної з військовою діяльністю, тоді як для жінок чільне місце посідало прагнення досягнути, а згодом зберегти якомога триваліший час тілесну красу.

Календарна обрядовість українців спрямовувалась на генерування здорового способу життя, зміцнення здоров'я та гармонійний фізичний розвиток, забезпечувала ефективне здійснення змагально-розважальної

діяльності та на цій основі, реалізувала таку цінність фізичної культури, як ефективне здійснення трудової діяльності.

4. Основними цінностями фізичної культури, відображеними в українській прозовій усній народній творчості, є ефективне здійснення військової, змагальної та трудової діяльності. Ціннісний аспект фізичної культури в українській прозовій усній народній творчості розглядається через призму описів проявів фізичних якостей, описів різновидів змагань та описів важливості людського здоров'я.

В українській прозовій усній народній творчості найчастіше згадуються описи м'язової сили та різних форм її проявів (48,6% випадків). Відносно часто в прозових фольклорних творах трапляються описи двобоїв і проявів спритності – 18,4% та 13,1% відповідно. Через описи проявів фізичних якостей простежується відображення таких цінностей фізичної культури, як гармонійний фізичний розвиток та відповідні естетичні ідеали, тоді як описи двобоїв демонструють, з одного боку, втілення цінності ефективної військової діяльності, з іншого – цінності змагальної діяльності.

5. В українських народних прислів'ях, приказках і порівняннях, пов'язаних з фізичною культурою, 50% становлять вислови про фізичні якості людини, 39% вислови про здоров'я. В цьому жанрі народної творчості найповніше втілено таку цінність фізичної культури, як генерування здорового способу життя та зміцнення здоров'я. Велика кількість висловів про фізичні якості людини свідчить про важливість гармонійного фізичного розвитку як необхідної складової повноцінної життєдіяльності. Естетичні ідеали, як цінність фізичної культури, відображені переважно в народних порівняннях про зовнішність і красу людини.

6. Знання учнів старшого шкільного віку про зв'язок фізичної культури та української усної народної творчості є недостатніми. Переважна більшість опитаних підлітків (84,9%) погодилися з тезою про те, що твори усної народної творчості є відобразниками цінностей фізичної культури. Водночас, 71% старшокласників, визнаючи усну народну творчість важливою складовою загальноукраїнської культури, погодилися з доцільністю її використання як засобу пропаганди й утвердження цінностей фізичної культури.

7. Доцільність використання на уроках фізичної культури усної народної творчості, в контексті утвердження цінностей фізичної культури, схвалюють 96% учителів; 80% фахівців вважає за доцільне використання українського фольклору як засобу ефективної пропаганди цінностей фізичної культури. Основною причиною, що заважає використанню засобів усної народної творчості в загальноосвітній школі є відсутність відповідної методичної літератури.

8. Застосування української усної народної творчості в процесі фізичного виховання школярів доцільно здійснювати такими шляхами, як розробка спеціалізованих методик використання засобів усної народної

творчості під час реалізації різних форм фізичного виховання; узагальнення систематизованих прикладів зв'язку фізичної культури та української усної народної творчості у формі збірників; підготовка сучасних посібників для вчителів та підручників для учнів з використанням матеріалу про цінності фізичної культури з окремих жанрів української усної народної творчості.

Список опублікованих праць за темою дисертації

а) у фахових виданнях ВАК України:

1. Мандюк А. Б. Деякі особливості поглядів на здоров'я в українських народних прислів'ях та приказках / А. Б. Мандюк, Ю. В. Петришин // Молода спортивна наука України: зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. Вип. 10. – Львів, 2006. – С. 272 – 273. *(Автору належить систематизація висловів про фізичну культуру, їх аналіз та формулювання висновків за результатами дослідження).*

2. Мандюк А. Б. Цінності здорового способу життя в традиційній народній культурі українців / А. Б. Мандюк, Ю. В. Петришин // Спортивний вісник Придніпров'я: науково-теоретичний журнал ДДІФК. – Дніпропетровськ, 2006. – №2. – С. 150–152. *(Автору належить аналіз й інтерпретація теоретичних даних, визначення мети та формулювання висновків за результатами дослідження).*

3. Мандюк А. Б. Відображення фізичних спроможностей людини в прозовому фольклорі українців / А. Б. Мандюк, Ю. В. Петришин // Теорія і методика фіз. вих. і спорту. – К., 2007. – № 2. – С. 19 – 22. *(Автору належить підготовка та проведення контент-аналізу визначених літературних джерел, узагальнення та інтерпретація отриманих результатів).*

4. Мандюк А. Б. Деякі згадки прояву фізичних можливостей людини в українській міфології / А. Б. Мандюк, Ю. В. Петришин // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Вип. 11. – Львів, 2007. – С. 269. *(Автору належить підготовка та проведення контент-аналізу визначених літературних джерел та інтерпретація отриманих даних).*

5. Мандюк А. Б. Відображення цінностей фізичної культури в українських народних пареміях [Електронний ресурс] / А. Б. Мандюк // Спортивна наука України науковий : електронне наукове фахове видання. – Львів, 2007. – № 3(12). – С. 14 – 20.

6. Мандюк А. Б. Кількісна оцінка фактів опису проявів фізичних якостей людини в українському прозовому фольклорі/ А. Б. Мандюк // Спортивний вісник Придніпров'я : науково-теоретичний журнал ДДІФК. – Дніпропетровськ, 2007. – № 2 – 3. – С. 69 – 71.

7. Мандюк А. Б. Ставлення учнів старшого шкільного віку до українського фольклору як відображення цінностей фізичної культури/

А. Б. Мандюк // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Вип. 12. – Львів, 2008. – Т. 4. – С. 128 – 133.

8. Мандюк А. Б. Рівень знань учнів старшого шкільного віку про зв'язок фізичної культури і українського фольклору/ А. Б. Мандюк // Спортивний вісник Придніпров'я: науково-теоретичний журнал ДДіФК. – Дніпропетровськ, 2008. – № 3 – 4. – С.18 – 21.

9. Мандюк А. Б. Фізична культура в українській народній обрядовості / А. Б. Мандюк, Ю. В. Петришин // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2009. – Вип. 13. – Т. 2. – С. 95 – 100. *(Автору належить систематизація прикладів української обрядовості пов'язаної з фізичною культурою, аналіз узагальненого матеріалу та формулювання висновків).*

10. Мандюк А. Б. Етнографічні дані як джерельна база дослідження фізичної культури / А. Б. Мандюк, Ю. В. Петришин // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць з галузі фізичної культури та спорту. – Львів, 2010.- Вип. 14. – Т. 2. – С. 160-165. *(Автору належить теоретичний аналіз визначеної бази наукових джерел, аналіз й інтерпретація теоретичних даних, визначення мети та формулювання висновків за результатами дослідження).*

б) публікації у інших виданнях:

Мандюк А. Б. Фізична культура в системі ціннісних орієнтацій учнів старшого шкільного віку / А. Б. Мандюк, М. Р. Романюк // Актуальні проблеми розвитку фізичного виховання, спорту і туризму в сучасному суспільстві : монографія / за ред. Б. М. Мицкана, Т. В. Бойчук, О. Я. Фотуйма. – Ів.-Франківськ, 2008. – С. 207 – 212. *(Автору належить розробка анкети для проведення соціологічного опитування, визначення мети, завдань та формулювання висновків за результатами дослідження).*

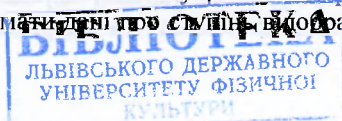
АНОТАЦІЇ

Мандюк Андрій Богданович. Ціннісний аспект фізичної культури в усній народній творчості українців. – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення. – Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, 2010 р.

Дисертація стосується особливостей зв'язку духовних цінностей фізичної культури з українською усною народною творчістю. У роботі проаналізовано історичні етапи розвитку, специфіка та структура цінностей фізичної культури.

У дослідженні систематизовано обряди українців, пов'язані зі здоровим способом життя. Проведений контент-аналіз української прозової усної народної творчості, дозволив отримати ціннісне відображення

цінностей фізичної культури в цьому фольклорному жанрі. На основі систематизації українських народних прислів'їв, приказок і порівнянь про фізичну культуру здійснено класифікацію останніх з урахуванням ступеня відображення в них цінностей фізичної культури.

З метою обґрунтування шляхів впровадження засобів української усної народної творчості в процес фізичного виховання школярів проаналізовано ставлення учнів старшого шкільного віку та учителів фізичної культури до української усної народної творчості як відобразника цінностей фізичної культури.

Ключові слова: цінності фізичної культури, український фольклор, школярі, навчально-виховний процес.

Мандюк Андрей Богданович. Ценностный аспект физической культуры в устном народном творчестве украинцев. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.02 – физическая культура, физическое воспитание разных группы населения. – Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника, Ивано-Франковск, 2010 г.

Диссертация рассматривает особенности связи духовных ценностей физической культуры с традиционной культурой украинцев, в частности, с украинским фольклором.

В работе проанализированы исторические этапы развития, специфика и структура ценностей физической культуры. Особое внимание сосредоточено на духовных ценностях физической культуры, а также на их отображении в некоторых жанрах устного народного творчества.

В работе проведен анализ научно-методической литературы, который показал, что на сегодня существует незначительное количество работ, в которых бы упоминалась связь ценностей физической культуры с украинским фольклором. Существующая информация на эту тематику не систематизирована и, обычно, эпизодически упоминается в контексте исследования других вопросов и проблем физической культуры. Относительно часто этнографические источники используются в научных трудах, касающихся исследования исторических аспектов развития физической культуры.

В результате детального изучения отдельных жанров украинского устного народного творчества в исследованном материале было выявлено значительное количество информации о физической культуре и ее ценностях. В работе анализировались такие жанры украинского фольклора, как прозаический фольклор, пословицы и поговорки (паремии), а также народная обрядность.

В работе систематизированы семейные и календарные обряды украинцев, связанные со здоровым образом жизни. Особое внимание

акцентировано на анализе места рациональных и иррациональных средств физической культуры в ежедневном быту украинского народа. Полученные данные дополнили и расширили существующую информацию об особенностях использования некоторых игровых и соревновательных форм в процессе празднования культовых событий и календарных праздников. Исследование показало, что упомянутые формы физического воспитания зачастую были частью различного рода обрядов.

В результате исследования украинского прозаического фольклора удалось систематизировать множество описаний, в которых упоминаются формы реализации ценностей физической культуры. Проведенный контент-анализ украинской мифологии дал возможность получить цифровые данные о степени отображения тех или иных явлений физической культуры в данном жанре.

В работе систематизировано более сотни пословиц и поговорок, которые имеют отношение к физической культуре и ее ценностям. На основе проведенной систематизации украинских народных паремий о физической культуре, была проведена их классификация и определены основные особенности. Результаты исследования показали, что большинство украинских пословиц и поговорок о физической культуре касаются в первую очередь здоровья. Среди физических качеств, которые упоминаются в этом фольклорном жанре, чаще всего встречаются упоминания о силе.

С целью обоснования направлений внедрения средств фольклора в процесс физического воспитания учеников в работе анализируется отношение учеников старшего школьного возраста и учителей физической культуры к украинскому фольклору как выразителю ценностей физической культуры. Также исследовалось отношение старшеклассников и учителей физической культуры к возможности использования элементов украинского фольклора в физическом воспитании. Большинство респондентов высказывались в поддержку своей возможности с такой возможностью.

Ключевые слова: ценности физической культуры, украинский фольклор, школьники, учебно-воспитательный процесс.

Andriy Bohdanovych Mandiuk. The value aspect of physical culture in Ukrainian folklore. – Manuscript.

A dissertation on obtaining a Doctor of Philosophy degree in physical education and sport according to the 24.00.02 speciality – physical culture, physical education of various communities. – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, 2010.

The dissertation focuses on the relation between physical culture values and Ukrainian folklore. Different historical stages of development, features and structure of physical culture values have been analyzed in this paper.

The Ukrainian ceremonies related to healthy lifestyle have been analyzed and described in the given dissertation. Provided material – the

analysis of prosaic folklore – resulted in numeric data on the levels of reflecting certain physical culture phenomena. On the basis of systematized Ukrainian folklore proverbs, sayings, and similes about physical culture, the classification of the latter has been defined considering the degree to which the values of physical culture are reflected in them.

In order to explain the ways of implementing the values of physical culture by means of Ukrainian folklore into the process of physical education, the attitude of senior pupils and the teachers of physical training towards Ukrainian folklore as a reflection of the values of physical culture has been analyzed.

Key words: physical culture values, Ukrainian folklore, pupils, educational process.